

ARTICLES CENTRALS

L'internacionalisme pràctic de l'esperanto

Xavier Alcalde

Institut Català Internacional per la Pau

“Els esperantistes d'arreu del món que vam anar a França per assistir al X Congrés Universal d'Esperanto que s'havia de celebrar a Paris i que allà ens va tocar presenciar la invasió guerrera i sofrir les penúries i privacions d'aquella tràgica retirada per carreteres i ferrocarrils; els qui vam anar a França per cantar himnes pacifistes i ens van contestar els canons; (...) els qui per no claudicar dels nostres ideals ens vam tancar en bodegues mancades de llum i aire, nosaltres hem de ser forçosament esperantistes.”

Josep Prat i Bonet¹

A començament del segle XX l'auge nacionalista de les potències europees, d'una banda, i la necessitat de la internacionalització de la investigació científica, de l'altra, havien situat el debat sobre la llengua auxiliar entre les principals qüestions de l'agenda internacional. Era un debat que entroncava amb els dilemes intel·lectuals de l'època, que anaven des de qüestions científiques a espirituals, de la identitat nacional o ètnica a l'anomenat problema jueu i, sobretot, a la possibilitat de la pau en les relacions internacionals².

Segons una investigació sociològica contemporània, si hi havia una cosa que caracteritzés a bona part d'un moviment tan divers i plural com l'esperantista era la seva vocació pacifista. En aquest sentit, no és exagerat afirmar que, en cas d'haver-se

produït, el congrés mundial de París de 1914 hauria estat la major concentració de pacifistes de tota la història³. Però va esclatar la guerra i els esperantistes van haver d'adaptar-se a la nova situació tot desenvolupant funcions diverses, ja fos a través de la premsa, mitjançant accions humanitàries o participant en les organitzacions pacifistes.

“ El congrés mundial d’esperanto de París de 1914 hauria estat la major concentració de pacifistes de tota la història ”

En primer lloc, informaven dels esdeveniments a través de les seves publicacions periòdiques, sovint des de posicions properes al pacifisme. Un cas particular va ser l' *Internacia Bulteno*, revista nascuda el novembre de 1914 per informar sobre la guerra des del punt de vista oficial del govern alemany. El seu objectiu era contrarestar la propaganda anglesa, francesa i russa sobre la crueltat dels alemanys, així com criticar les males accions dels adversaris. Mentrestant, davant les dificultats que passaven les revistes en esperanto a la majoria dels països de la triple entesa i els seus aliats, el debat sobre la neutralitat de la llengua internacional es produïa a les pàgines de *The British Esperantist*. Va ser també en aquesta revista on Zamenhof va publicar la seva famosa Crida als Diplomàtics, a aquells destinats a reconstruir Europa després de la Gran Guerra⁴.

D'altra banda, cal destacar l'acció humanitària de l'Associació Universal d'Esperanto (UEA, per les seves sigles en esperanto), que en aquell moment tenia la seva seu a la neutral Suïssa. Des de Ginebra i sota el lideratge de Hector Hodler, donava notícies dels esperantistes presoners en un bàndol i en l'altre, amb noves seccions a la seva revista com per exemple “Els nostres morts” o “Esperantistes presoners de guerra”⁵. En aquest rol de mediador entre ciutadans de països enfrontats, els voluntaris de l'UEA -en col·laboració amb la Creu Roja Internacional- recollien diàriament centenars de cartes i correspondència privada a través de la seva xarxa de representants locals i les remetien als seus destinataris⁶. A més, ajudaven a rastrejar persones, distribuïen aliments, roba,

medicines i ajudaven a repatriar presoners de guerra. S'estima que la xifra total d'aquest tipus de serveis podria haver superat els 100.000 anuals⁷.

Més enllà de les associacions esperantistes, trobem nombrosos partidaris de la llengua internacional entre els líders dels principals corrents pacifistes de l'època: el pacifisme científic, el pacifisme feminista, el pacifisme religiós i l'internacionalisme obrer. Pel que fa al món intel·lectual, destaquen els premis Nobel de la Pau Alfred H. Fried, coeditor amb Bertha von Suttner de la publicació *Die Waffen Nieder* ("Abaixeu les armes!"); i Henri Lafontaine, cocreador de la Classificació Decimal Universal i president de l'International Peace Bureau (IPB); el pintor Felix Moscheles, fillol del músic Felix Mendelssohn i president de l'associació internacional Arbitratge i Pau; Gaston Moch, fervent defensor d'Alfred Dreyfuss en l'afer que portava el seu nom i president de l'Institut Internacional de la Pau de Mònaco; o el periodista William T. Stead, molt actiu a les Conferències de Pau de la Haia i que va morir a l'enfonsament del Titanic dos anys abans de l'inici de la Gran Guerra⁸.

“ Trobem nombrosos partidaris de la llengua internacional entre els líders dels principals corrents pacifistes de l'època: el pacifisme científic, el pacifisme feminista, el pacifisme religiós i l'internacionalisme obrer ”

Pel què fa al feminisme pacifista i antimilitarista, esmentarem a tall d'exemple Sylvie Flammarion, líder de l'associació La Pau i el Desarmament per les Dones, la qual s'uniria a altres organitzacions per crear el 1915 la Lliga Internacional de Dones per la Pau i la Llibertat (WILPF, per les seves sigles en anglès). Una altra persona destacada va ser la quàquera Priscilla Peckover, també membre de l'IPB. I és que en aquesta època, tant la WILPF com l'IPB defensaven l'ús de l'esperanto per a la seva correspondència i reunions internacionals. A propòsit de la relació entre feminisme i esperantisme, Roberto Garvía ha destacat el (relativament) elevat nombre de dones interessades en la llengua

internacional⁹.

Des del punt de vista religiós, l'esperantisme de l'època reflectia el missatge universalista de la llengua, amb idees properes a l'ecumenisme i al diàleg interconfessional. Es tractava de propostes avançades al seu temps i que contrastaven amb el catolicisme oficial. En aquest sentit, una figura fonamental va ser Émile Peltier, defensor des de la revista *Espero Katolika* del que anys després teòrics com Joan Botam anomenaran macro-ecumenisme¹⁰. Una altra persona activa a l'ecumenisme catòlic i enfrontada per tant a la jerarquia eclesiàstica de l'època va ser el pastor alemany Josef Metzger. Va fundar diverses organitzacions, com la Lliga Mundial Per la Pau de la Creu Blanca, una entitat catòlica internacional creada el 1916 que usava l'esperanto com a llengua de treball. Posteriorment, Metzger s'enfrontaria al règim nazi i acabaria executat el 1944.

L'esperanto va tenir també una forta difusió en el moviment d'objecció de consciència, i per aquest motiu, destacats promotors de la llengua auxiliar internacional van passar els anys de la guerra entre reixes. Un d'ells va ser el metge i escriptor eslovac Albert Škarvan, seguidor i amic d'un dels principals referents del pacifisme esperantista: Lev Tolstoi. Per la seva oposició al servei militar, Škarvan va ser detingut en diverses ocasions, l'última el 1915, i va estar empresonat fins al final de la guerra mundial. En aquell moment també estava a la presó el que seria el primer president de la Internacional de Resistents a la Guerra, Fenner Brockway¹¹.

Finalment, no podem oblidar l'esperantisme obrer i la seva figura més destacada, Eugène Adam, conegut com *Lanti*. Era un pacifista radical amb afinitat pel moviment anarquista, que havia après la llengua internacional servint a la guerra a una unitat d'ambulància. I seria també un anarquista, Àngel Pestanya, seguidor de la posició antimilitarista d'Enrico Malatesta i un dels organitzadors del Congrés Internacional per la Pau de 1915 de Ferrol, qui va proposar -en el context de la Tercera Internacional- que cada delegat parlés en la llengua en la qual se sentís més còmode i que hi hagués només una traducció a la llengua auxiliar internacional. Aquesta proposta, però, no va prosperar¹².

Ara bé, el debat sobre la neutralitat i el pacifisme davant la guerra va anar més enllà del moviment obrer. Així, molts esperantistes van ser cridats a files i molts hi van morir¹³. Entre els qui van lluitar trobem el ja esmentat Gaston Moch i també un dels principals esperantistes catalans: Frederic Pujulà i Vallès, a qui l'esclat de la guerra va agafar, com a molts d'altres, a París. Mentre Pujulà lluitava a l'exèrcit, la seva dona, Germaine Rebours, que havia estat secretària del cinquè Congrés Mundial d'Esperanto (Barcelona, 1909), escrivia a la revista *El Poble Català* articles com "La dona a la guerra", on proposava la creació d'un servei de padrines de guerra, -similar al que ja hi havia a França-, les quals haurien d'ocupar el lloc d'aquella mare, germana o amiga que el soldat no tenia al front¹⁴.

Mentrestant, la guerra seguia el seu curs i l'abril de 1917 el moviment esperantista patiria una pèrdua irreparable amb la mort de Zamenhof, iniciador de la llengua internacional. Afectat per les conseqüències d'un ambient militarista que el tocava molt de prop - pocs mesos abans s'havia suïcidat el seu germà petit Alexander¹⁵- no arribaria a veure com la majoria dels seus descendents morien al camp d'extermini de Treblinka. Ara bé, no tot van ser males notícies. La violència sacseja consciències i de les cendres de la destrucció també poden sorgir nous projectes.

En acabar la guerra van tenir lloc a Bilthoven (Holanda) una sèrie de conferències que seran fonamentals per al futur del pacifisme internacional¹⁶. Allà es van crear tres institucions que encara perduren: el Moviment Internacional de Reconciliació, el Servei Civil Internacional i la ja esmentada Internacional de Resistents a la Guerra. Aquesta última es va anomenar inicialment *Paco* (que significa "pau" en esperanto) i va continuar usant la llengua internacional com una de les seves llengües de treball i de difusió durant moltes dècades¹⁷.

**“ En aquesta època, l'acció esperantista es
definirà com a internacionalisme pràctic, centrat
en la seva dimensió humanitària ”**

En aquesta època, l'acció esperantista es definirà com a internacionalisme pràctic, centrat en la seva dimensió humanitària. Per exemple, els esperantistes de la zona austríaca d'Estíria van fer una crida desesperada perquè els seus coreligionaris d'altres països acollissin temporalment els nens que patien privacions a la dura situació de postguerra. Finalment, tres-cents nens austríacs van ser acollits per famílies espanyoles i alguns d'ells s'hi van quedar a viure de forma permanent¹⁸.

En total, es calcula que més de 35 milions de persones van morir a conseqüència d'una guerra que va suposar també un cop molt dur per als ideals universalistes com els de l'esperanto. Posteriorment, l'època d'entreguerres facilitarà a l'esperantisme una nova prosperitat tant a nivell oficial – cal recordar els debats sobre aquesta qüestió a la Societat de Nacions¹⁹ –, com entre el moviment obrer. Però aquesta és una altra història que serà explicada en una altra ocasió.

1. Josep Prat i Bonet (Berga 1894, Còrdova/Argentina, 1936) va ser un català que es va convertir en pioner del moviment esperantista argentí. A Argentina va ser també líder catalanista – va ser soci fundador de l'Orfeó Català i membre molt actiu del Casal Català de Buenos Aires –, així com sindicalista. Vegeu l'article de Prat, Patrícia (2014). “Vaganta Hirundo. Omaĵaj vortoj honore de Josefo Prat i Bonet, pioniro de Esperanto en Argentino”, *Almanako Lorenz 2014 Rio de Janeiro, Brasil*. Pàg 133.

2. Un dels estudis que millor mostren la rellevància del moviment per una llengua auxiliar internacional a les primeres dècades del segle XX és: Garvía, Roberto. *Esperanto and Its Rivals. The Struggle for an International Language*. Philadelphia 2015: University of Pennsylvania Press.

3. Aquesta afirmació es basa en tres premisses: a) En primer lloc, ja al congrés mundial de 1913 a Berna la majoria de les discussions havien girant entorn a les qüestions de la pau i la guerra. Vegeu Künzli, Andreas (2013). *La 9a Universala Kongreso de Esperanto en Berno*. Vegeu també Van Dik, Ziko (2012). *Historio de UEA*. Vitazna, Eslovàquia: Espero; b) En segon lloc, el número total d'inscrits al congrés de Paris va ser de 3.739, tres vegades més que a Berna; c) Finalment, segons les dades recollides a la investigació contemporània esmentada, almenys un 30% dels esperantistes de l'època havien après la llengua perquè l'associaven amb valors pacifistes. Vegeu Reuben A. Tanquist (1927). A

Study of the Social Psychology of the Diffusion of Esperanto with Special Reference to the English Speaking Peoples. M.A. thesis, University of Minnesota (Esmentat a Garvía 2015: capítol 12). Vegeu també Rašić, Nikola. (1994). *La rondo familia. Sociologiaj esploroj en Esperantio.* Pisa: Edistudio. El lector interessat en una comparativa amb el nombre de participants en les conferències per la pau d'aquell període pot trobar nombroses dades a Shenton, Herbert N. *Cosmopolitan conversation: the language problems of international conferences.* New York, 1933 : Columbia University Press.

4. El text complet d'aquesta crida, en traducció de Pere Fornells, està disponible a: Guerrero, Javier (2015). "La premsa en esperanto durant la primera guerra mundial", *Kataluna Esperantisto* 362/363. Pàg. 11-12.

5. La UEA havia estat fundada el 1908 per Edmond Privat – qui esdevindria amic de Romain Rolland i de Gandhi – i per Hector Hodler. Per una detallada anàlisi de l'acció d'Hector Hodler al capdavant de la UEA, vegeu el cap. 2 de Lins, Ulrich (2008). *Utilas estas ali*oRotterdam: Universala Esperanto-Asocio. També Künzli ha examinat el rol de Hodler com a teòric del pacifisme. Vegeu Künzli, Andreas (2013). *Milito kaj paco la*oHector Hodler

6. Cal assenyalar que la Creu Roja va distribuir en aquesta època milers d'exemplars de diverses publicacions en esperanto. Entre elles, destaca un detallat vocabulari amb la traducció a la llengua internacional del principal lèxic sanitari a diferents llengües, pensat per als qui en temps de guerra havien de donar o rebre ajuda en ambulàncies i hospitals. Vegeu Lavarenne, Christian (2012). *Esperanto: Son idée interne dans ses origines et quelques-unes de ses expressions et manifestations (aide ou obstacle à la diffusion de la langue?* Tesi doctoral en història. Universitat Paris 13. Vegeu també Rodríguez, José María (1996), "The Esperantist Movement's humanitarian activities in the two World Wars and its relationship with the International Red Cross" *International Review of the Red Cross* 312, pp. 315-322.

7. Jakob, Hans (1958). "La help-agado de UEA 1914-1918", *Esperanto* 51. Pàg. 55-57. (citat a Lins 2008: pàg. 66). Vegeu també Lins, Ulrich (2000). "The work of the Universal Esperanto Association for a more peaceful world". *Esperanto Documents* 45 A. Rotterdam: UEA. Pàg. 7. De manera similar, l'associació juvenil cristiana YMCA va repartir milers de llibres per aprendre esperanto entre els soldats presos d'ambdós bàndols. En aquest

sentit, vegeu Privat, Edmond (1927). *Historio de la lingvo esperanto*. Parto. 2 La movado 1900-1927. Ferdinand Hirt & Sohn: Leipzig. Pàg. 95-96. En general, els anys de presó van ser un període particularment apropiat per a la difusió de la llengua internacional, ja que això permetia que persones que no disposaven de cap llengua en comú poguessin entendre's en molt poc temps. Fins i tot hi va haver revistes en esperanto editades a la presó, com a Rennbahn, Alemanya. Vegeu Lavarenne (op. cit.).

8. Altres intel·lectuals pacifistes i partidaris de la llengua internacional van ser el Premi Nobel de Medicina Charles Richet, el Premi Nobel de Química Wilhelm Ostwald o el psiquiatra August Forel. Tots tres, així com bona part dels exemples esmentats sobre el pacifisme científic, el pacifisme feminista i el pacifisme religiós, estan explicats amb més profunditat al capítol 13 de Garvía (op. cit.). D'altra banda, Hèctor Alòs a la introducció de *Catalan Esperantists: Pacifists in a Globalised World (ICIP Working Papers 2012/03)* inclou altres figures destacades, com Paul Berthelot, Jean Jaurès o Julia Isbrücker. De tots ells, potser va ser Gaston Moch qui més va treballar per enfortir el nexa entre pacifisme i esperantisme. En aquest sentit, val la pena llegir Bourrelrier, Paul-Henri (2008). "Gaston Moch, polytechnicien combattant de la paix" *Annales des Mines - Réalités industrielles* 2008/3. Pàg 48-61.

9. Alguns contemporanis subratllaven el "caràcter afeminat del moviment: més emocional que racional, i mancat de valors virils, com el patriotisme o el militarisme" (Garvía op. cit: pàg. 97).

10. "Ens fa feliç veure que tant socialistes com jueus, protestants i maçons tenen les seves pròpies revistes [esperantistes]. Nosaltres anirem més enllà. Obrirem la nostra revista a tots. Sent justos, no pensem que tinguem la veritat universal, i [per això] estem preparats per concedir que les persones amb idees religioses divergents de les nostres ens puguin ensenyar moltes coses". *Espero Katolika I* (1903), citat a Garvía (op. cit.: pàg. 190).

11. Explica Brockway a la seva autobiografia que, estant en règim d'aïllament, només se li permetia tenir un llibre i que durant una temporada aquest va ser una edició del Nou Testament en esperanto. Vegeu Brockway, Fenner (1977). *Towards Tomorrow: The Autobiography of Fenner Brockway*. London: Hart-Davis, MacGibbon. Pàg. 54. I no molt lluny

d'Anglaterra, un altre esperantista partidari de l'objecció de consciència era assassinat a l'Alçament de Pasqua de 1916. Es tracta de Francis Sheehy-Skeffington, amic de James Joyce i seguidor de les idees pacifistes i feministes de T. W. Stead. Vegeu Levenson, Leah (1983). *With Wooden Sword: a portrait of Francis Sheehy-Skeffington, militant pacifist*. Boston: Northeastern University Press. La relació d'aquest periodista irlandès amb l'esperanto, apuntada per Leah (op. cit. Pàg 13), la va confirmar Christopher Fettes - deixeble del polític i professor Owen Sheehy-Skeffington, fill de Francis - en comunicació personal amb l'autor d'aquest article el 31 de juliol de 2015 a Lille, França.

12. Vegeu Del Barrio, Toño (2009). "Anarkiisto proponis Esperanton al la komunista internacion". *Sennaciulo* 05/06, n-ro 1247-1248. D'altra banda, un estudi de la relació entre l'anarquisme i la llengua auxiliar internacional és el capítol 2 de Marin, Dolors (2010). *Anarquistes: un segle de moviment llibertari a Espanya*. Barcelona: Ariel.

13. Un exemple n'és Tivadar Soros - el pare de George Soros -, que ha explicat les seves vivències a Sibèria com a presoner de guerra a *Modernaj Robinzonoj*. Nova York: Mondial 1999 [1923]. També l'escriptor hongarès Julio Baghy va escriure les seves principals obres precisament durant els anys de captiveri a Sibèria.

14. Vegeu el capítol 6 de la tesi de Maria Marchese, "Visca França, Visca Catalunya!" La Catalogna durante la Prima Guerra Mondiale: una prospettiva di genere, Universitat de Nàpols.

15. Alexander Zamenhof hauria decidit acabar amb la seva vida davant les atrocitats i la crueltat de la guerra. Vegeu Banet-Fornalowa, Zofia (2000). *La familio Zamenhof*. La Chaux-de-Fonds: Kooperativo de Literatura Foiro.

16. Entre els més actius participants en aquestes conferències hi havia l'esmentat Josef Metzger. Vegeu Prasad, Devi (2005). *War is a Crime against Humanity: The story of War Resisters' International*. London: War Resisters' International. Pàg. 89.

17. Vegeu Prasad, Op. Cit. Pàg. 89, 95, 143 i 478.

18. Vegeu Cortès, Lurdes (2011). "Els nens austríacs acollits a Osona (1920-1923)". AUSA, XXV (167). Pàg. 209-247

19. Vegeu l'informe del sotssecretari de la Societat de Nacions, Inazo Nitobe: *Esperanto and the Language Question at the League of Nations*, 1921.

Fotografia : Österreichische Nationalbibliothek

© Generalitat de Catalunya